

“Gerçek” İnsanın Yüzünde Yazar mı?

Batı, İslam ve Bilim Dünyasında Kişiliği Yüzden Tanımak

Prof. Dr. Erol Göka - Dr. Murat Beyazyüz

GERÇEK İNSANIN YÜZÜNDE YAZAR MI?

Batı, İslam ve Bilim Dünyasında

Kişiliği Yüzden Tanımak

Prof. Dr. Erol Göka

Uz. Dr. Murat Beyazyüz

TİMAŞ YAYINLARI | 2963

Psikoloji Dizisi | 53

Erol Göka Kitaplığı | 8

YAYIN YÖNETMENİ

Emine Eroğlu

PROJE EDITÖRÜ

Seval Akbıyık

EDITÖR

Fahrünnisa Erdem

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

1. BASKI

Kasım 2012, İstanbul

2. BASKI

Ekim 2015, İstanbul

ISBN

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,

Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul

Telefon: (0212) 511 24 24

P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sok. No: 8

Davutpaşa-Topkapı/İstanbul

Telefon: (0212) 482 11 01

Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.

İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

Birinci Bölüm / 13

YÜZÜMÜZ KONUŞUR

AMA KİME NE SÖYLER? / 13

Fizyonomi (Fizyognomi) / 20

İlm-i Sima / 25

İkinci Bölüm / 31

TARİHTE VE BUGÜN YÜZDEN KİŞİLİK OKUMA (FİZYONOMİ) / 31

Günümüzde Fizyonomi Konusundaki

Bilgi Yığını / 33

İnsan ile Hayvan Beynindeki Ahlaki Benzeyişler / 36

Burun Şekilleri / 44

Dudak Şekilleri / 46

Çene Şekilleri / 47

Resimlerle Yüz Yapısı Örnekleri / 48

Alın Şekilleri / 50

Göz Kapağı ve Kaş Şekilleri / 51

Fizyonomi Hakkındaki Bilginin Kaynakları / 69

Aristo'nun Tespitleri / 69

Frenoloji / 77

Fizyonomi ve Frenolojinin Kriminolojik Yansımaları / 81

Cesare Lombroso / 81

Edward Vincent Jones (Personoloji) / 87

Fizyonomi, Frenoloji ve Irkçılık / 91

Üçüncü Bölüm / 95

İSLAM DÜNYASINDA YÜZDEN

KİŞİLİK OKUMA (İLM-İ SİMA) / 95

Bilimlerin Farklı Dünyalarda Farklı Serüvenleri / 97

Fizyonominin İslam Dünyasına Girişi / 104

“Polemon’un Fizyonomisi” / 108

Müslümanlar Kaynakları Önemsemez, Kişileri Yüceltir / 111

İslam Dünyasındaki İlk Eserler / 115

İslam Düşüncesinde Bilgiyi Değerli Kılma Yöntemleri ve
Fizyonomi / 118

Fıkıhta Firaset Tartışmaları / 122

“İlm-i Kıyafet” ve Kıyafetnameler / 125

Kıyafetnamelerdeki Tutarsızlıklar / 127

Akşemseddinzade Hamdullah Hamdi’nin Kıyafetnamesi / 130

Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Kıyafetnamesi / 139

Doruktan Bakınca: İbn Arabi / 146

Dördüncü Bölüm / 153

GÜNÜMÜZ TIP VE

BİLİMİNDE YÜZÜN HALLERİ / 153

İnsan Hep Anlam Üretir / 155

Tipta “Bir İz Sürme Yeri” Olarak Yüzümüz / 162

Ruhsal Durumun Yüzdeki Akisleri / 165

Yüzle Kişilik Arasında Hiç mi İlişki Yok? / 169

Beden Dili / 174

İnsan Sarraflarının Sırları / 179

KAYNAKLAR / 185

Birinci Bölüm

**YÜZÜMÜZ KONUŞUR
AMA KİME NE SÖYLER?**

İçten içe hepimiz inanırız dış görünümümüzün iç dünyamızın bir yansıması olduğuna, içimizin dışımıza vurduğuna. “Ne iyi insan olduğu yüzünden belli!”, “O insanın yaptıkları karşısında hiç şaşırmadım, yüzünde meymenet yok zaten.” gibi ifadeleri ne çok kullanırız gündelik yaşamımızda. “Yüzsüz” sıfatıyla andığımız bir insandan fersah fersah uzak durulmasını öneririz. “Yüzü sirke satıyor”, “yüzünden düşen bin parça”, “yüzünü buruşturmak”, “yüzünü asmak”, “yüzünü ekşitmek” deyimleri insan yüzünün zengin ruhsal içeriğini bildirirler.

Yüzümüzün, özellikle gözlerimizin, bakışlarımızın yalan söylemediği, kalbin aynası olduklarıyla ilgili edebiyatta ve hatta felsefede hayli kabarık bir literatür vardır.

Filozof Arthur Schopenhauer, “Her insanın yüzü bir hiyerogliftir; yüzümüze şifresinin çözülmesini bekleyen bir alfabe yerleştirilmiştir. İnsanın dilinin ne söylediğinden ziyade yüzünün ne söylediği önemlidir; dil düşüncelerimizi, yüz ise insanın tabiatından kaynaklanan düşünceyi dile getirir.” der. Bir insanın diliyle söylediği şey, onun ne düşündüğü değil ne öğrendiğidir nihayetinde, gerçek düşüncelerimiz ise yüzümüze kazılıdır. Schopenhauer, insanın yüz görünümünden, onun ahlaki karakterinden ziyade zihinsel kapasitesini, zekâsını çıkartmanın daha kolay olduğunu düşünür. İnsan

türlü hilelerle ahlaki yapısını gizleyebilir. Çoğumuz gibi o da yüzün yalan söylemediğine, bir hata aramak gerekiyorsa hatayı bir yüzden doğru anlam çıkaramayan insanda aramak lazım geldiğine inanır.

Sokrates, kendisine kapasitelerini sınaması için getirilen bir gence “seni görebileceğim şekilde konuş” der. İlk bakışta tenakuz varmış gibi gelen bu söz, gereksiz zihinsel manevralarla kendini saklama manasındadır ve insanın kendini sözle sunarken aslında kendisini saklama çabasında olduğunu ifade eder. Öyle ki ilk tanıştığımız birine “konuşma ki seni görebileyim” desek yeridir. Aslında sadece yeni tanıştığımız insanlarla kurduğumuz ilişkiler değil tüm insan ilişkileri için bu ilke geçerlidir; ne söylendiğine değil nasıl söylendiğine, bir ifade sırasında yüzün aldığı hale bakmak icap eder.

Yüzün iç dünyamızdaki gerçekleri yansıttığına dair inancımızın kendisini gösterdiği alanlardan birisi de “ilk izlenim”de bulunur. Karşılaştığımız bir insanın yüzünün bizde bıraktığı ilk izlenim çok mühimdir. İnsanın yüzünün ilk görünümü, âdeta koku ve tat gibi bir etki bırakır; bir şeyin kokusunu ilk hissettiğimizde ya da bir yiyeceğin tadına baktığımızda daha ileri gidip gitmemek konusunda bizde hemen yeterli bir his birikir. İlk izlenim de öyledir, o kişinin ruhsal yapısı, güvenilirliliği konusunda çok şey söyler.

İnsanın neredeyse kalıtsal diyebileceğimiz huyundan, mizacından yüz ifadesine çok şey geçer elbette ama hayat tecrübesi, yaşanmışlıklar da yüzümüzde çizgi çizgi birikir, her birimizin çehresinde kendine özgü bir tablo tedricen yerleşir. Gençlik resmimizle yetişkin zamanlarımızdaki resmimiz arasındaki tek fark cildimizin yaşlanması değil, yüzümüze nakşolmuş tecrübedir.

Günümüz felsefesinin devlerinden olan Emmanuel Levinas, insanın ahlaki varoluşunu esas alan görüşlerini “öteki” dediği

karşımızdaki insanın “yüz”ünü esas alarak kurar. Karşımızdaki insanın yüzü, asla ele geçemeyecek uçsuz bucaksız bir evrendir âdeta. Bir insanın yüzünü tamamen kavramak mümkün değildir zira görmek, görülmek ve bakmak, bakışmanın ötesinde mütemadiyen “yüz bize bakar ve konuşur”. Karşımızdaki yüzün her konuşması, bizi kendi anlam dünyamızdan koparır, başkasından öğrendiğimiz bir dünyanın kapısının önüne bırakır.

Öteki, varlığını bize yüzü aracılığıyla sunar. Ötekinin yüzüne baktığımızda ilk fark ettiğimiz, bir belirsizlik, sürekli bir farklılaşma, imge avcısı gibi gezinen gözlerimizden hep bir kaçıştır. Zaman zaman bir yüzde sabit bir anlam yakaladığımızı sanırsınız ama beyhude, o durmaksızın değişir. Ötekinin tüketilemez, bilgi konusuna dönüştürülemez olan yüzü karşısında her zaman çaresiz kalmaya mahkûmuzdur. Karşımızdaki insanın yüzünü tek bir anlama sabitleyememek, o çok övündüğümüz gücümüzü tuzla buz eder. Aslında ilk bakışta karşımızdaki yüz, güçsüz, savunmasız ve çıplaktır. İnsan olarak ilişki içinde olmaya mecbur olduğumuz bu yüz karşısında özgürlüğümüz utanca dönüşür ve bize sorumluluğumuzu hatırlatır. Karşımızdaki insanın yüzü ahlaki bir varlık oluşumuzun, insan olarak sorumluluğumuzun, insanlığımızın temelidir. Başkalarını sevmek, yüz sayesinde mümkün hale gelir.

Yüzümüz böylesine güçlü bir anlam kaynağıyken, insanlığımız neredeyse kendisini yüzle dışarıya ve birbirimize açıyorken, onun kişiliğimizden müstağni olması beklenemez. Yüzümüz elbette kişiliğimizle çok yakından irtibatlıdır. Latince de kişi anlamına gelen “persona” sözcüğü, önceleri tiyatro oyuncularının yüzlerine taktıkları maskeyi ifade ediyordu; sözcük zamanla maskeyi takan kişiyle, onun üstlendiği rolle ve daha sonra da bizzat “kişilik”in kendisiyle özdeş hale geldi. Demek ki, kişilikle yüzümüz arasında yalnızca bir maske mesafesi var. Maskenin nedeni de hayatın içinde üstlendiğimiz toplumsal rollerdir. Bu nedenle rollerimizin dışında kaldığımızda ya da

toplumsal rollerin oluşturduğu maskeyi çıkaracak kadar karşımızdaki insanın yüzüne odaklandığımızda o insanın gerçek kişiliğine çok yaklaşıyoruz.

Yüzümüz, neredeyse onun aynası olacak kadar kişiliğimizle çok yakından irtibatlıdır. Bir insanı tanımak için mutlaka onun yüzündeki anlam denizine dalmak gerekir. Bunlar doğru ifadeler ama bir insanın kişiliğini yalnız ve yalnız o insanın yüzünden okumak mümkün mü? İşte tartışmalı olan yer burası. Zira insan olmanın bizi mecbur bıraktığı durumlardan birisi de toplumsal roller. Bir bakıma hepimiz maskeyle dolaşmak zorundayız. Günümüz düşünürlerinden Richard Sennett, “Maske takmak, uygarlığın özüdür.” diyor. Sadece uygarlığın değil insan toplumu olmanın temelinde, yazarların “maske” diye ifade ettikleri toplumsal roller bulunur. Bu öylesine zorunlu bir haldir ki, yaratılıştaki yüz ifademizin haricinde, toplumsal rollerimizin gereği olarak yüzümüze verdiğimiz biçim, insan olarak aldığımız konum, düşünme ve davranma biçimlerimiz de kişiliğimizin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kişiliği analiz etmek, bu nedenle oldukça karmaşıktır.

Kişiliği yalnızca insanın fiziksel özelliklerinden, yüz görünümünden yola çıkarak, insanın yüzünü okumaya çalışarak anlayamayacağımız hem bizim hem de günümüz psikolojik bilimlerinin görüşü. Bu görüşlere kitabın sonunda ayrı bir bölüm halinde yer vereceğiz. Ama biliyoruz ki, çok eski zamanlardan beri yüzün bu anlatmaya çalıştığımız zengin muhtevası nedeniyle insanın kişiliğinin yüzünden anlaşılabileceğini ileri süren görüşler olmuş. Bu görüşlere Batı dünyasında “fizyonomi”, İslam dünyasında ise “ilm-i sima” adları verilmiş. Her ne kadar İslam dünyasında “ilm-i sima” ile ilgilenenler azalmış olsa da “fizyonomi” konusu özellikle Batılı bilinçte hâlâ değişik biçimlerde güçlü olarak etkisini sürdürüyor. “İlm-i sima” konusunda ülkemizde çok cılız bir eğilim var ama fizyonominin Batıda süren etkisi hızla ülkemizde de kendisini gösteriyor. Bu

nedenle biz öncelikle fizyonomi ve ilm-i sima konusunda kısa bilgiler verecek, sonraki bölümlerde günümüzde yüzden kişilik okumayla ilgili popüler bilgileri sunduktan sonra, bunların doğruluğuyla ilgili okuyucumuzun karar vermesi için her birini ayrı bölümler halinde ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Fizyonomi (Fizyognomi)

Dilimize fizyonomi veya fizyognomi diye girmiş olan “pysiognomy” terimi Yunanca üç kelimenin birleşmesinden oluşmuş: **Physis**, tabiat; **nomos**, yasa; **gnomon**, hüküm verici veya yorumlayıcı demek. Hepsinin birleşimi “tabiatı bilmek” manasına geliyor. Fizyonomiye göre insanın yüzü onun eti ve kemiğinde yerleşmiş bireysel imzası, damgasıdır; sahtekârca anlam ihtimallerine karşı orada öylece bekler.

Yüzün insan kişiliğinin anlaşılmasındaki önemini kimse reddetmiyor ancak fizyonomiye inananlar, insan kişiliğinin doğrudan doğruya yüzdeki anatomik işaretlerden anlaşılabilirliğini, insanın içindeki gerçek ile dışında görünen arasında bir mütakabiliyet bulunduğunu ileri sürüyorlar. İnsanın karakterinin ve heyecanlarının yüzündeki anatomik işaretlerden okunabileceği nazariyesi üzerine bir bilim inşa edenlere fizyonomist, savundukları fikirlere ise “fizyonomi” diyoruz. Örneğin insan yüzünün önemiyle ilgili görüşlerinden bahsettiğimiz filozof Arthur Schopenhauer, bu görüşleriyle henüz fizyonomist değildir. Ancak yüzün ahlaki yapıdan ziyade zekâyı gösterdiğini belirttiği cümlesinden hemen sonra “bunun ana nedeni, insanın beyin yapısıdır; beyni büyüdükçe ve geliştikçe omurgası ve sinirleri de kalınlaşacak daha zeki hale gelecektir. Sadece zekâsı değil kolları ve bacaklarının daha ustalıkla hareket

etmesi de bu büyük beyinle daha kolay hale gelecektir” derse, yani zekâyı beyin büyüklüğü ve yüzün şekliyle ifade etmeye kalkarsa, fizyonomist olmaya doğru yol alacaktır. Gerçi Schopenhauer bu görüşlerini kendi “fizyonomi” anlayışı olarak öne sürüyor ama gerçek fizyonomistler yani fizyonomiye inanlar onun gibi lafı dolaştırıp durmuyorlar. Doğrudan doğruya insan kişiliğinin yüzünün anatomisinden okunabileceğini, yüzündeki kimi anatomik işaretlerden yola çıkarak, örneğin saçının sertliğine, burnunun biçimine bakarak o insanın kişilik özelliklerini anlayabileceğimizi savunuyorlar. İnsanın yüz ifadesindeki anlamlar, beden dili gibi kavramlar fizyonomi ile ilgili ama tam olarak fizyonomi demek değil. Fizyonomi açıkça anatomik yapıya gönderme yapıyor. Sonradan ortaya çıkabilecek kavram kargaşasını önemek için bu noktayı çok iyi anlamak zorundayız: Yüzden her çıkarılan anlam, beden diliyle ne söylendiğini yorumlamaya çalışmak fizyonomi demek değil, fizyonomiyle, kişiliğimizin anatomik yapımıza kazındığı iddiası kast ediliyor.

Her ne kadar bu anlayışın Batı’ya Doğu’dan, Hint’ten, Çin’den geldiği söylense de insanın kişiliğine fizyonomik bakışın, yani onun kişiliğini, ahlaki karakterini yüzündeki anatomik işaretlerden anlamaya çalışmanın Batı düşüncesinde ve biliminde çok köklü bir yeri var.

Batılı fizyonominin kökenleri hep Eski Yunan’da aranıyor. Kimileri fizyonomiyi Pisagor’la başlatma eğiliminde ama doğrudan bu düşünüre atfedeceğimiz bir eser olmayışı bu yorumu zayıflatıyor. Eflatun’un (Platon) özün biçime ya da zihin güzelliğinin formdaki güzelliğe yansıdığı fikirlerinde fizyonomi arayanlar bizce oldukça aşırıya kaçmış bir yorum peşindeler. Eflatun’un herhangi bir eserinde fizyonomiden bahsedilmiyor ayrıca onun genel bakışı da fizyonomiden oldukça uzak. Fakat öğrencisi Aristo’nun fizyonomiyle ilişkisi konusunda aynı rahatlıkla konuşmamız biraz zor görünüyor.

Zira birçok kimse Batılı fizyonomiyi Aristo'ya dayandırıyor. Elde dolaşan *Fizyonomi* adlı Latince bir risalenin Aristo'ya ait olduğu söyleniyor ama akademide bu tezin destekçisi hemen hemen hiç yok. Genel kanaat ilk fizyonomi risalesinin Aristo sonrası, onun öğrencilerinden birisi tarafından yazıldığı ama Aristo'nun görüşlerinin de fizyonomik yorumlara yatkın olduğu doğrultusunda. Yani Aristo'nun kendisi fizyonomiyi savunmamış ama görüşleri fizyonomik çıkarımlara çok meyyal. Bunları Aristo ile ilgili bölümde yeniden ele alacağız.

Eski Yunan'da fizyonomik bakış daha ziyade somut tariflere bağlı olarak işliyor, örneğin şöyle bir yüz tipi, yüzünün anatomisinde şu özellikler olanın şu tarzda kişiliği vardır deniyor ama Batı Ortaçağında işin içine astroloji, büyü ve kehanet karışmaya başlıyor. Cahil halk, kerameti kendinden menkul kimselere biat etmeye başlayınca fizyonomi özellikle iktidar sahiplerinin nezdinde tepki çekiyor, fizyonomiyle uğraşanlar işkencelere tabii tutuluyor, İngiltere'de II. George zamanında fizyonomi yasadışı ilan ediliyor. İlginç ama böyle: Ortaçağ'da batıda fizyonomik bakışı iktidarlar savunmuyor, tam tersine yasaklamaya kalkıyorlar. Çünkü halk birilerinin fizyonomi, astroloji ve büyü gibi yetenekleri olduğuna inanmaya başlarsa egemenler, iktidarlarının sarsılacağını düşünüyor.

Hristiyanlık tarihinde çok önemli bir yeri olan Aquinalı Thomas'ın *De Animalibus* kitabında fizyonomi üzerine bir bölüm olduğu biliniyor. Yine de fizyonomi konusunda ilk basılan kitabın II. Frederich'in astroloğu Michanel Scot'un *De Hominis Physiognomia* olduğu belirtiliyor. Bu kitap 1272'de yazılmış ancak 1477'de basılmış.

Ortaçağ'da büyü ve kehanetle olan bağlantısı nedeniyle gözden düşen, yasaklanan fizyonominin yıldızı, çok enteresan bir biçimde Aydınlanma dönemiyle birlikte yeniden parlamaya başlıyor. Şüphesiz Aydınlanma döneminin fizyonomisi de tıpkı

Eski Yunan'daki gibi maddeci. İnsanın en deruni yanlarının bile yüzünde maddi işaretlerle kendisini belli ettiğine inanılıyor. Batı düşünce tarzında “modern fizyonomi” diyebileceğimiz anlayışların dün olduğu gibi bugün de çok yaygın olduğunu birazdan göreceğiz.

Batı düşüncesinde kişiliği, ahlaki karakteri insanın yüzünün anatomisi gibi maddi bir kaynaktan anlamaya çalışmanın çok köklü bir temele sahip olmasının iki önemli sonucundan bahsedilebilir. Birçok araştırmacı, Batı'da bilimin özellikle beyin incelemelerinin hızla gelişmesinin fizyonomik bakışla ilişkisi olduğunu belirtiyor. Bilimin gelişmesine katkıda bulunması fizyonomi adına olumlu bir puan belki ama yine fizyonomiye bağlanan öyle bir Batılı davranışı var ki, altından kalkılması çok zor. Bu davranış, ırkçılıktır. Batılıların insanların kişiliklerini, ahlaki karakterlerini fiziksel özelliklerine, yüz şekillerine, yüzün anatomik görünümlerine göre anlamaya çalışmasının, maddecilikten köken aldığı, insanları bu şekilde sınıflama geleneğinin doğal olarak ırkçılığa dönüştüğü ileri sürülüyor.

İrkçilik derken yalnızca siyasi ve ideolojik bir eğilim olarak Batı tarihine musallat olmuş bir akımdan bahsetmiyoruz. Batıdaki hukuk tarihini incelediğimizde, fiziki özellikler ve şekil bozukluklarıyla kişinin şeytani nitelikleri arasında bir bağ olduğuna ilişkin görüşlerin hep bulunduğunu görüyoruz. Hukuk adına zanlılar arasında en çirkin olanının suçlu olma ihtimalinin en fazla olduğunun açıkça savunulduğu zamanlar bile olmuş. Örneğin bilimsel devrimler ve Reformasyon zamanında Napoli'de yaşamış olan Giambattista Della Porta (1535-1615), yazdığı *İnsan Fizyonomisi* adlı kitapta, kendinden önceki fizyonomi görüşlerinin yinelemesinin yanı sıra, suçlularla ilgili kesin yargılar vermekten kaçınmamış. Mesela ona göre, “Hırsız, geniş dudaklı ve sert bakışlıdır.” Batılı zihnin güya olumlu yönde köklü bir dönüşüm geçirdiği bir zamanda

Della Porta'nın insanı hayretler içinde bırakan bu fikirleri, ilgili bölümde ayrıntılı biçimde göreceğimiz gibi modern zamanlarda ve günümüzde de etkisini hep sürdürmüştür.

İlm-i Sima

Hemen belirtmeliyiz ki ne geçmişte ne de bugün İslam dünyasında yüzden kişilik okuma girişimleri asla Batı'daki kadar köklü ve yaygın olmamıştır. Her ne kadar yüzden kişilik okumanın kökenlerini Eski Mısır'a, Çin ve Hint'e götüren yazılar varsa da bilinen tarih içinde bu konunun asıl vatanının Batı dünyası olduğunu aklımızdan hiç çıkarmamalıyız. Büyük ihtimalle İslam öncesi Araplarda ve İslamiyet'i sonradan kabul eden Arap olmayan kültürlerde fizyonomiyi andıran bakış tarzları vardı ama günümüz bilim çevreleri, İslam dünyasındaki yüzden kişilik okuma çabalarının, yani "ilm-i sima"nın büyük ölçüde, Eski Yunan ve Roma eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesinden sonra ortaya çıktığına, yani Batı'dan geçtiğine inanıyor. Batılı fizyominin nasıl olup da İslam dünyasına aktarıldığı konusunda birçok ciddi araştırma yapılıyor. İslam dünyasında yüzden kişilik okuma girişimlerinin nasıl başladığı ve nasıl ilerlediği, kültürümüzün şimdiki durumunu anlayabilmemiz ve yapılması gerekenler konusunda sağlıklı fikir yürütebilmemiz açısından bizi çok ilgilendiriyor. Bu nedenle yüzden kişilik okumanın İslam dünyasındaki serüveni için özel bir bölüm açtık. Şimdi kısaca değinmek istiyoruz.

Öncelikle belirtilmesi gereken husus, İslam dünyasında yüzden ya da genel olarak insan bedenindeki anatomik işa-

retlerden yola çıkarak kişilikle ilgili çıkarımlar yapan eserlerin, Eski Yunan ve Roma eserlerinin tercümesinden sonra yaygınlaştığının kesin olduğudur. Kesin olan başka bir nokta da, kaynakları her ne kadar büyük ölçüde Eski Yunan'a ve Roma'ya dayansa da bu bilgi tarzının nihayetinde İslami bir çehreye büründüğü, olabildiğince İslamileştirilmiştir. Birebir Batılı fizyonomiyi, İslam dünyasında aynen bulabilme ihtimalimiz hemen hemen hiç yoktur.

İslam dünyasında yüzden kişilik okuma girişimleri, “İlm-i sima”, “ilm-i firaset”, “ilm-i kıyafet” gibi adlarla anılıyor. Bunlar arasında bize en tanıdık geleni “ilm-i sima” olduğu için biz genellikle bu kavramı tercih ediyoruz ama aslında “firaset” ve “kıyafet” kelimeleri İslam dünyasında çok daha yaygın olarak kullanılıyor.

Yüzden kişilik okuma türü girişimlerini Arapçada en iyi karşılayan kelime “firaset” tir. Firaset, insanın yüzündeki görünen alamelere bakarak görünmeyen ahlak ve karakteri ortaya çıkarmak demektir. “İlm-i kıyafet” denince akla giysilerle ilgili bir ilimden bahsedildiği gelebilir. İşin aslı farklıdır. “Kıyafet” kelimesi, Arapça “kıyafa” kelimesinden türetilmiştir. “Kıyafa” ise iz sürmek, takip etmek anlamındaki “kafe” kökünden gelir. İlm-i kıyafet de bir kişinin dış görünüşünü iz, işaret kabul edip buradan yola çıkarak onun kişiliğinin izini sürmek olarak açıklanır. Bu konudaki eserlere “kıyafetname” adı verilir. Batılı fizyonomi, İslam dünyasına başlangıç eserlerde “ilm-i firaset” olarak çevrilmiş, sonra zaman içinde “ilm-i kıyafet” tabiri tercih edilmeye başlanmış, genel olarak ikisine birden “ilm-i sima” denmiştir.

Müslümanların “ilm-i sima”ya ilgi duymasının ana sebeplerinden biri olarak Kur'an-ı Kerim'in Hicr Sûresinin 75. Ayetinde “*Şüphesiz bunda derin bir kavrayışa sahip olanlar için ibretler vardır*” ifadesi dayanak olarak gösterilir. Ayrıca diğer bazı ayetlerde ve “*Müminin firasetinden sakınınız, çünkü o*

Allah'ın nuru ile bakmaktadır" gibi hadislerde bu ilmin verilmesine işaret edildiği belirtilir. Ancak bize göre "ilm-i firaset" in doğrudan doğruya İslami bakış açısından kaynaklanan bir ilim tarzı olduğunu söylemek, oldukça aşırı bir yorumdur. Zira "ilm-i firaset" konusundaki İslam dünyasındaki yayınlar, Eski Yunan ve Roma eserlerinin Arapçaya kazandırıldığı büyük tercüme hareketinden sonra İslam düşüncesindeki büyük dalgalanma ile birlikte ortaya çıkmıştır. İslam felsefe, düşünce ve özellikle tıp anlayışı bu tercümelerin sağladığı bilgilerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Başlangıçta "ilm-i firaset" adı verilen fizyonomi konusundaki ilk eserlerin müelliflerinin "hakim" diye anılan, Yunan felsefesinin taraftarı Müslüman filozoflar olması tesadüfi değildir.

İslam coğrafyasında ilm-i firaset'ten doğduğu sanılan birçok başka ilim olduğu söylene de biz aynı kanaatte değiliz. Bu ilimler arasında sayılan bilgi türlerine baktığımızda onların muhtemelen İslam öncesinde de var olan kadim bilgiler içinde olduğunu kolaylıkla çıkarsayabiliriz:

1. **İlmu'ş-Şamat ve'l-Hayalan**, insandaki ben türü lekelere bakıp onun ahlaki yapısını ortaya çıkarmakla ilgilidir.
2. **İlmu'l-Keff** veya **İlmu'l-Esrar**, kişinin yüz hatlarına, el ve ayaklarına bakıp huyunu ve şahsiyetini ortaya çıkarmakla ilgilidir.
3. **İlmu'l-Ektaf**, keçi ve koyunun kürek kemiğine bakıp savaş, barış, bolluk ve kıtlık konusunda sonuçlar çıkarmakla ilgilidir; bazıları tarafından kehanetin bir kolu sayılmıştır.
4. **İlmu'l-İrafe**, şimdi meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecek hakkında yorum yapmakla ilgilidir.
5. **İlmu'l-İhtilac**, organlarda görülen seğirti ve çarpıntı gibi durumlardan, ilerde meydana gelecek olaylar hakkında sonuç çıkarmakla ilgilidir.

6. **İlmü'l-İhtidâ bi'l-Berârî ve'l-Akfar**, çöllerde yön tayin etmekle ilgilidir.
7. **İlmü İstinbatî'l-Maâdin**, madenlerin yerlerini belirlemeyle ilgilidir.
8. **İlmü'r-Rifaye**, toprağın nemine, üzerindeki bitkilere ve orada yaşayan canlılara bakıp yeraltı sularını bulmakla ilgilidir.
9. **İlmü Nuzûlî'l-Gays**, yağmurun yağıp yağmayacağını tahmin etmekle ilgilidir.
10. **İlmü Kıyafetî'l-Eser**, izcilik, avcılık; farklı hayvanların izini tanımakla ilgilidir.
11. **İlmü Kıyafetî'l-Beşer**, insanların organlarına bakıp onların ahlaki yapılarını incelemekle ilgilidir.

Bize göre ilm-i firasetin kolları diye anılan bu bilgiler içinde, sonuncusu hariç diğerleri tüm kadim kültürlerde zaten bulunmaktadır. Sadece sonuncusu, tercüme hareketinden sonra bBtı kültüründen geçmiş; batıda fizyonomi diye bilinen bilgi, İslam dünyasına önce “ilm-i firaset” sonra “ilm-i kıyafet” olarak tercüme edilmiş gibi görünmektedir.

Kısaca söyleyecek olursak, İslam vahyedilmeden önce bu coğrafyada var olan kadim bilgiler, İslamiyet ile birlikte ortadan kalkmamış, tıpkı Eski Yunan'dan gelen bilgiler gibi İslami bilgi gövdesine karışmıştır. 9. yüzyıldan önce İslam dünyasında “ilm-i firaset” ya da sadece “firaset” denildiğinde kast edilen kadim bilgiyle İslam anlayışının karışımından oluşan bilgidir. 9. yüzyıldan sonra bu anlam ağına Batıdan gelen fizyonomi anlamı da dâhil olmaya başlamıştır. Keşfe dayalı bir bilgi türü olduğu temeline göre bina olan tasavvuf anlayışı ekolleştikten sonra, ilm-i firasetin etkisi bu alanda da ortaya çıkmış, İbn Arabî *Fütuhât-ı Mekkiyyesinde* konuyla ilgili bir bölüm açmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılan “kıyafetname”lerin büyük çoğunluğunun

tasavvuf ekolüne mensup yazarlarca yazılması dikkatlerden kaçmamaktadır. Ancak tasavvuf ehlinin firaset ilmiyle meşgul olmaları sırasında en dikkat çekici özelliklerden biri de onların ilahi firaset ile Allah vergisi olarak ya da sonradan nefsi, riyazet yoluyla terbiye ederek edinilen firaseti özenle ayırmalarıdır. Sufiler firaseti daha çok “ilham” anlamında kullanmışlardır. Seyyid Şerif Cürcani (1340–1413), firasetin ‘keşif yolu ile elde edilen bir tür gayb’ anlamına geldiğini söylemektedir. Onlara göre, firaset, müminin Allah’ın nuru ile bakmasıdır; Allah’ın, o kulun gören gözü gibi olması demektir. Elbette böyle bir firaset anlayışının Batı’dan aktarılan fizyonomiyle uzaktan yakından alakası kalmamıştır.

Firaset ilmiyle ilgilenme, 10. yüzyıldan sonra İslam dünyasında özellikle tıp ve tasavvuf çevrelerinde belirgin bir yaygınlık kazanmış olsa da gündelik hayatta ve hukukta asla Batı’daki fizyonomi kadar etkili olmamıştır. İslam dünyasında hiçbir zaman suçluların tiplerinden anlaşılacağı, mahkemelerin sanıkların tiplerine bakarak karar verebileceği gibi anlayışlar ortaya çıkmamıştır.

Fizyonomi, Eski Yunan eserlerinin tercümesinin neticesinde geçtiği bu yenedünyada zaten var olan kadim bilgilerin etkisiyle bambaşka bir anlam kazanmıştır. Hz. Mevlana’nın “Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol” sözü aslında yüzden kişilik okumanın İslam dünyasında çok farklı bir anlama bürüneceğinin, bürünmüş olduğunun göstergesidir. Zira İslam inancının kendisi Allah’ın ayetleri içinde gördüğü yeryüzü oluşumlarının içinde insan yüzüne çok özel bir önem vermiştir. Ayrıca İslam dünyasında yüzdeki anatomik işaretlerden yola çıkarak kişilik analizi bir miktar rağbet ve itibar görmüş olsa da İslam inancında insanın yüz yapısı nedeniyle kaderinin önceden belirlenmiş olduğu ve o insanın değişme ve hidayet açısından başkaca imkânının kalmadığı gibi bir yorumun yer bulması mümkün değildir. Bu nedenle firaset ilmine

bağlı kimselerin eserlerinde bile insanın yüzündeki anatomik özelliklerden kişilik ve ahlak yapısına ilişkin kesin hükümler vermenin genelleştirilmesinin, herkes tarafından yapılmasının sakıncaları üzerinde durulduğu görülecektir: Örneğin “Bütün uzun boylular ahmak olsa da, Ömer müstesna; kısa boylular fitne kaynağı görülse de Ali müstesna” diye şerh düşmüşlerdir.

Yaratıcının isimlerinin tecelligahlarından birisi olan insan yüzü, insanla birlikte değişebilir, yeni anlamlara açılabilir. Bu nedenle ırkçılığa İslam dünyasında asla prim verilmemiştir. İslam dünyasındaki yüzden kişilik okuma çalışmaları, Batıda olduğu gibi modern bilimin oluşumuna bir katkıda bulunmamıştır ama modern ırkçı anlayışların meşrulaştırıldığı bir zemin de olmamıştır.